

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.10>

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РІШЕННЯ У ЗРАЗКОВИХ СПРАВАХ ТА СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ

Мельник А.М.,*аспірант відділу теорії держави і права**Інституту держави і права**ім. В.М. Корецького НАН України*

ORCID: 0000-0003-3987-1877

Мельник А.М. Порівняльно-правовий аналіз рішення у зразкових справах та судового прецеденту.

У статті проаналізовано в теоретичному аспекті правову природу та основні ознаки інституту зразкових справ, зокрема рішення у зразковій справі, досліджено в доктринальному визначенні основні характеристики судового прецеденту та здійснено їх порівняння. Проведено порівняльно-правовий аналіз рішень у зразкових справах й судового прецеденту, що зводиться до наступного: обоє є результатом діяльності суду вищої інстанції; є результатом вирішення конкретної справи; принцип дії рішення у зразковій справі – по вертикалі (рішення судів вищої юрисдикції є загальнообов'язковими для судів нижчої юрисдикції при вирішенні аналогічних справ), а принцип дії судового прецеденту – по вертикалі (має застосовуватися у частині *ratio decidendi* нижчими інстанціями) та по горизонталі (має застосовуватися тим же судом чи іншим судом того ж рівня при вирішенні «аналогічних» справ; обоє мають загальнообов'язковий характер при розгляді наступної справи, що стосується аналогічних чи достатньо близьких питань (обставин справи); правові висновки рішень у зразкових справах та правила судових прецедентів спрямовані суддям, які зобов'язані їх виконувати, і також для правозастосування іншими суб'єктами; однак, рішення у зразковій справі ухвалюється на підставі подання про розгляд однієї із типових справ, а судовий прецедент виникає при розгляді конкретної справи; рішення у зразковій справі є обов'язковим в повному обсязі та має містити чітко визначені у чинному законодавстві обставини, а прецедентні рішення є обов'язковими не в повному обсязі, а лише в частині *ratio decidendi*, а решта прецедентного рішення, зокрема і правові позиції, сформульовані судом «між іншим» («*obiter dictum*»), не є обов'язковою. Доведено той факт, що дія рішень у зразкових справах, хоча і має риси прецеденту, проте і відрізняється від нього, а це свідчить що в процесі судочинства відбуваються ефективні зміни.

Ключові слова: теорія права, зразкова справа, типова справа, рішення у зразковій справі, судовий прецедент.

Melnyk A. Comparative-Legal Analysis of Judgment in Pilot Cases and Judicial Precedent.

In the article, the legal nature and main features of the institution of model cases are analyzed from a theoretical point of view, in particular the decision in a model case, the main characteristics of the judicial precedent are studied in the doctrinal definition and their comparison is made. A comparative legal analysis of decisions in exemplary cases and court precedent was carried out, which boils down to the following: both are the result of the activity of the court of the highest instance; is the result of solving a specific case; the principle of effect of the decision in the exemplary case is vertical (decisions of courts of higher jurisdiction are universally binding for courts of lower jurisdiction when deciding similar cases), and the principle of effect of court precedent is vertical (must be applied in the *ratio decidendi* part by lower instances) and horizontal (must be applied by the same court or another court of the same level when deciding "similar" cases; both have a generally binding character when considering the next case, which concerns similar or sufficiently close issues (circumstances of the case); legal conclusions of decisions in exemplary cases and rules of court precedents are directed to judges, who are obliged to implement them, and also for law enforcement by other subjects; however, the decision in an exemplary case is made on the basis of a submission for consideration of one of the typical cases, and a court precedent arises during the consideration of a specific case; the decision in the exemplary case is binding in its entirety and must contain the circumstances clearly defined in the current legislation, and precedent decisions are binding not in their entirety, but only in part of the *ratio decidendi*, and the rest of the precedent decision, in particular, legal ones positions formulated by the court "inter alia" ("*obiter dictum*") are not binding.

The fact that the effect of decisions in exemplary cases, although it has the features of a precedent, is different from it, and this proves that effective changes are taking place in the judicial process.

Key words: pilot case, typical case, judgment in a pilot case, judicial precedent.

Вступ. У Конституції України передбачено, що права й свободи людини і громадянина гарантуються державою включаючи і ефективне правосуддя. Одним із завдань держави є постійний пошук удосконалення шляхів захисту цих прав сучасною системою судочинства. Серед таких шляхів було введення в адміністративне судочинство нових інститутів типових та зразкових справ. П'ятирічний досвід розгляду таких справ свідчить, що в цілому вони позитивно вплинули на ефективність судової практики та значно пришвидшили розгляд подібних адміністративних справ.

Огляд літератури з теми дослідження. Будучи досить новим явищем, інститут зразкової справи викликає інтерес як науковців, так і практиків. Дослідження близьких за предметом правових явищ проводили К. Бабенко, С. Банах, В. Галунько, О. Гусар, М. Григор'єв, Є. Жерьобкіна, І. Завальнюк, Н. Коваленко, О. Кравченко, В. Миколаєць, Л. Ніколенко, А. Оксютя, О. Олійник, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, В. Перепелюка, Т. Подорожна, О. Прудивус, О. Скочиляс-Павлів, М. Смокович, М. Самборська, Н. Шелевер та ін. В наукових дослідженнях аналізувався зарубіжний досвід функціонування подібних до типових і зразкових справ механізмів, розглядалися зразкові рішення у контексті доктрини судового прецеденту, здійснювався аналіз правових позицій Верховного Суду, висловлених у зразкових справах.

Постановка проблеми. З появою інституту зразкової справи в адміністративному судочинстві серед науковців та практиків виникла і наукова дискусія про роль і місце судового прецеденту в системі судочинства і більш широко у правовій системі України. Проте відсутність комплексного порівняння правової природи рішення у зразковій справі та судового прецеденту зумовлює необхідність їх аналізу.

Метою цього наукового дослідження є визначення основних ознак, які розкривають сутність рішень у зразкових справах, та їх порівняння із судовим прецедентом.

Виклад основного матеріалу. У наукових дослідженнях зроблені спроби визначити правову природу зразкових справ. Так, Н. Шелевер визначає зразкову адміністративну справу як ексклюзивне юридичне явище, яке притаманне виключно адміністративному процесу та передбачає ситуацію, коли типова адміністративна справа приймається на розгляд Верховним Су-

дом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення [1, с. 286]. Таке визначення спирається на чинне законодавство. Відповідно до пункту 22 частини першої статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) зразкова адміністративна справа – це типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення.

Разом з тим типові адміністративні справи згідно з пунктом 21 частини першої статті 4 КАС – це такі адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень або його відокремлені структурні підрозділи. При чому, спір у таких справах виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги [2].

Що ж стосується визначення поняття судовий прецедент, то серед науковців є твердження, що прецедентність судового рішення своїм корінням сягає у вавилонські традиції звичаєвого права, коли вважались неприпустимими різні рішення у схожих за обставинами справах. *Praecedens* – той що передує, тобто це попереднє судове рішення, метод вирішення справи, який являє собою авторитетне правило або приклад для вирішення схожої, аналогічної справи [3].

Багато науковців досліджували правову природу судового прецеденту, зокрема, на думку А. Марченка, судовий прецедент – це формально визначене правило поведінки, яке міститься у рішенні суду найвищої або вищої судової інстанції, створене у процесі розгляду останніми конкретної справи або шляхом узагальнення судової практики, спрямоване на усунення прогалин законодавства та/або вироблення найефективнішої реалізації правових приписів та має загальнообов'язковий характер при вирішенні судами аналогічних справ, а також для правозастосування іншими суб'єктами [4, с. 16]. О. Петришин називає судовим прецедентом рішення суду в конкретній справі, що є обов'язковим для суду тієї самої або нижчої інстанції при вирішенні в майбутньому всіх аналогічних справ [5, с. 123].

Натомість А. Журавльов визначає судовий прецедент як рішення суду у конкретній юридичній справі, що створює нову норму права і є обов'язковим для судів у розгляді аналогічних справ [6, с. 19]. Аналізуючи судовий прецедент як джерело права Європейського Союзу, Т. Анакіна стверджує: «... Це рішення суду у конкретній справі, яке має обов'язковий характер при вирішенні наступної справи, що стосується аналогічних чи достатньо близьких питань (обставин справи), та завдяки своїй визначальній важливості спрямоване на забезпечення цілісності, узгодженості та наступності правової

системи, у межах якої воно застосовується» [7, с. 13].

З огляду на викладене, судовий прецедент це рішення суду вищої інстанції, яке виконує функцію чіткої визначеності у вирішенні конкретної правової проблеми у аналогічній ситуації чи створює нову норму права на забезпечення цілісності, узгодженості та наступності правової системи, у межах якої воно застосовується.

У деяких наукових джерелах визнано, що судовий прецедент виникає при розгляді конкретної справи. Проте рішення у зразковій справі ухвалюється за результатом розгляду зразкової справи, особливості розгляду якої передбачено статтею 290 КАС, зокрема частинами першою, п'ятою, шостою визначено, що в разі якщо у провадженні одного або декількох адміністративних судів перебувають типові адміністративні справи, кількість яких визначає доцільність ухвалення зразкового рішення, суд, який розглядає одну чи більше таких справ, може звернутися до Верховного Суду з поданням про розгляд однієї з них Верховним Судом як судом першої інстанції. Верховний Суд вирішує зразкові справи за правилами спрощеного позовного провадження з урахуванням певних особливостей.

Таким чином, важливою, але не єдиною функцією зразкових справ є швидкість судової діяльності. Але це має відбуватися лише за рахунок якості судочинства. Саме тому, Верховний Суд відмовляє у відкритті провадження у зразковій справі, якщо подання не відповідає, зокрема через значні розбіжності у їх фактичних обставинах, які унеможливають прийняття для них зразкового рішення, оскільки законодавець у рішенні суду, ухваленому за результатами розгляду зразкової справи, визначив обов'язкові пункти, які повинні у них міститися, а саме: ознаки типових справ; обставини зразкової справи, які обумовлюють типове застосування норм матеріального права та порядок застосування таких норм; обставини, які можуть впливати на інше застосування норм матеріального права, ніж у зразковій справі [2].

Існування інституту зразкової справи має на меті *inter alia* підвищення якості судових рішень «первинних» судових ланок. Так, якщо Верховним Судом відкрито провадження у відповідній зразковій справі згідно із частинами першою, другою статті 291 КАС, суд, який розглядає типову справу, має право зупинити провадження за клопотанням учасника справи або за власною ініціативою. Провадження у типовій справі підлягає відновленню з дня набрання законної сили рішенням Верховного Суду у відповідній зразковій справі. І в подальшому при ухваленні рішення у типовій справі, яка відповідає ознакам, викладеним у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, суд

має враховувати правові висновки Верховного Суду, викладені у рішенні за результатами розгляду зразкової справи. У разі їх неврахування рішення у типових справах можуть бути оскаржені з наступних підстав: суд першої та (або) апеляційної інстанції при вирішенні типової справи не визнав її типовою справою та (або) не врахував правові висновки, викладені у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи та справа, в якій судом першої та (або) апеляційної інстанції ухвалено рішення з урахуванням правових висновків, викладених у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, не відповідає ознакам типової справи [8].

Крім того, відповідно до частини четвертої статті 6 Закону України «Про адміністративну процедуру» висновки про застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх адміністративних органів, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права.

Це положення Закону набуває особливої ваги, враховуючи визначення адміністративного органу, яке відповідно до статті 2 цього Закону охоплює собою всі органи виконавчої влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, а також всі інші суб'єкти, які відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації [8].

З огляду на викладене можна підсумувати, що, ухвалюючи рішення у зразковій справі, Верховний Суд формує висновки щодо правильного застосування судами нижчих інстанцій норм права для вирішення типових справ, які виникають з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та в яких позивачами заявлено аналогічні вимоги до відповідача, яким є один і той самий суб'єкт владних повноважень або його відокремлені структурні підрозділи та обов'язковими для всіх адміністративних органів, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права.

Що ж стосується рішення суду країн загального права, то воно як і рішення суду країн континентального права, спрямоване на вирішення конкретної справи. Проте, рішення суду країн загального права, як результат здійснення правосуддя, в окремих випадках може створити загальнообов'язкове правило (*binding case*). Водночас правило створюється не за зразком континентальної норми права (гіпотеза — диспозиція — санкція), а шляхом формулювання аргументації, з якої виводиться певне правило, принцип, підхід (*ratio decidendi*), застосування якої призвело до вирішення справи тим чи ін-

шим способом за конкретних обставин. Рішення, що створює нове правило, має застосовуватися у частині *ratio decidendi* нижчими інстанціями (вертикальна дія прецеденту) або тим же судом чи іншим судом того ж рівня (горизонтальна дія прецеденту) при вирішенні «аналогічних» справ. Прецедентні рішення є обов'язковими не в повному обсязі, а лише в частині *ratio decidendi*. Решта прецедентного рішення, зокрема і правові позиції, сформульовані судом «між іншим» («*obiter dictum*»), не є обов'язковою [9, с. 68].

Отже, дослідивши правову природу рішення у зразкових справах і судового прецеденту можливо здійснити їх порівняльно-правовий аналіз: 1) обоє є результатом діяльності суду вищої інстанції; 2) є результатом вирішення конкретної справи; 3) принцип дії рішення у зразковій справі – по вертикалі (рішення судів вищої юрисдикції є загальнообов'язковими для судів нижчої юрисдикції при вирішенні аналогічних справ), а принцип дії судового прецеденту – по вертикалі (має застосовуватися у частині *ratio decidendi* нижчими інстанціями) та по горизонталі (має застосовуватися тим же судом чи іншим судом того ж рівня при вирішенні «аналогічних» справ); 4) обоє мають загальнообов'язковий характер при розгляді наступної справи, що стосується аналогічних чи достатньо близьких питань (обставин справи); 5) правові висновки рішень у зразкових справах та правила судових прецедентів спрямовані суддям, які зобов'язані їх виконувати, і також для правозастосування іншими суб'єктами [10, с. 32]; 6) однак, рішення у зразковій справі ухвалюється на підставі подання про розгляд однієї із типових справ, а судовий прецедент виникає при розгляді конкретної справи; 7) рішення у зразковій справі є обов'язковим в повному обсязі та має містити чітко визначені у чинному законодавстві обставини, а прецедентні рішення є обов'язковими не в повному обсязі, а лише в частині *ratio decidendi*, а решта прецедентного рішення, зокрема і правові позиції, сформульовані судом «між іншим» («*obiter dictum*»), не є обов'язковою.

Висновок. Здійснивши порівняльно-правовий аналіз рішення у зразкових справах та судового прецеденту, можна зробити висновок, що ці два правових явища мають як схожі ознаки так і відрізняються між собою: схожими є те, що вони ухвалюються вищою судовою інстанцією; мають загальнообов'язковий характер при розгляді аналогічних справ чи достатньо близьких обставин справи; є обов'язковими для суддів та всіх адміністративних органів, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Проте, і мають відмінності – у принципі дії та

обов'язковості застосування, оскільки рішення у зразковій справі є обов'язковим в повному обсязі, а судовий прецедент – лише в частині *ratio decidendi*.

Отже, дія рішень у зразкових справах, хоча і має риси прецеденту, проте і відрізняється від нього, а це свідчить що в процесі судочинства відбуваються ефективні зміни, підтвердженням чого є впровадження інституту зразкових справ, який спрямований на розвантаження судів та у майбутньому з впровадження судового прецеденту в Україні, оскільки висновки щодо застосування правових норм, закріплені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для суб'єктів владних повноважень та судів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шелевер Н. В. Інститут зразкової справи як ефективний механізм вирішення соціальних спорів. Соціальні права та їх захист адміністративним судом: зб. матеріалів III міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 04.09.2020). Київ. 2020. С. 284–286.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 31.01.2023).
3. Подорожна Т. Зразкові та типові справи в адміністративному судочинстві. *Судово-юридична газета*. 2018. Серпень 18. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/zrazkovita-typovi-spravy-v-administrativnomu-sudochynstvi/> (дата звернення 31.01.2023).
4. Марченко А.А. Судовий прецедент у правовій системі України (1991–2010 рр.): автореф. дис. канд. юрид. наук; 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2015. 21 с.
5. Теорія держави і права: підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смолодинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право. 2015. 368 с.
6. Журавльов А.В. Судові прецеденти в адміністративному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; 12.00.07. Запорізький національний університет: Запоріжжя. 2017. 22 с.
7. Анакіна Т.М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу: автореф. дис. канд. юрид. наук; 12.00.11. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків. 2008. 21 с.
8. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

- show/2073-20#Text (дата звернення 31.01.2023).
9. Святоцький О. Судовий прецедент та судова практика: порівняльно-правовий аспект. *Право України*. 2016. № 10. С. 64–69.
 10. Карпушова К.Г. Судовий прецедент: поняття та ознаки як джерела права. Реформування правоохоронної системи України: матеріали круглого столу (м. Київ, 20 червня 2014 р.). К., 2014. С. 31–33.